

**Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Journal of
Divinity Faculty of Kastamonu University**
e-ISSN 2717-901X
Cilt/Vomume:5, Sayı/Issue:1, Eylül/September, 2021

Tarih Araştırmalarında Destanların Kaynaklık Değeri
The Value of Use of The Epic in History Research

Elif HALİLOĞLU YILDIRIM

**Hefiad Bursiyeri, Araştırma Görevlisi Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü,**
Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı, Kırşehir/Türkiye
Hefiad Scholarship, Research Assistant Kırşehir Ahi Evran University, Divinity Faculty, Department
of Basic Islamic Sciences, Department Of Islamic History, Kırşehir/Turkey

elifhaliloglu34@gmail.com
[orcid.org/ 0000-0001-5201-6213](https://orcid.org/0000-0001-5201-6213)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article
Geliş Tarihi: 29 Temmuz 2021 / **Date Received:** 29 July 2021
Kabul Tarihi: 15 Eylül 2021 / **Date Accepted:** 15 September 2021
Yayın Sezonu: Eylül 2021 / **Pub Date Season:** September 2021
Cilt: 5, **Sayı:** 1, **Sayfa:**114-129/ **Volume:** 5, **Issue:** 1, **Pages:** 114-129

Atıf / Citation: Yıldırım Haliloğlu, Elif. "Tarih Araştırmalarında Destanların Kaynaklık Değeri [The Value of Use of The Epic in History Research]". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of Divinity Faculty of Kastamonu University* 5/1 (2021), 114-129.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/kuifd>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kastamonu/Türkiye
Kastamonu University Faculty of Divinity, Kastamonu/Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu çalışma ile tarihin sözlü kaynakları arasında yer alan destanların Türk tarih araştırmaları açısından kaynaklığı, kullanım değeri ve ilmî güvenilirliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Yönetici ve halk arasındaki ilişkilere, toplumsal hayata, bilimsel ve teknik gelişmelere, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimlere, geleneklere, örf, âdet ve inanışlara yer veren destanların, tarih ilminin kaynakları arasında gösterilmesi geçmişte kabul edilemez bir durumken zamanla bu anlayış değişime uğramıştır. Destanların bir kısmı tarihî gerçeklere dayanır gibi görünmekle birlikte hayal ürünüdür. Bunlar bizim araştırma konumuzun dışında olup bizim ilgi alanımız olan destanlar gerçek vakıalarla, tarihî şahsiyetlere dayanarak, toplumun ortak şuurunu ve kimliğini yansıtan tarihî destanlardır. Binlerce yıl öncesinde sözlü gelenekle oluşturulup nesiller boyu aktararak günümüze ulaşan destanlar yazılı kaynaklarda bulamayacağımız tarihin satır arası bilgilerini ve millet olma psikolojisini yansıtır. Metot ve üslup açısından deneyimli tarihçilerin elinde, ihtiyatlı bir iç tenkit çalışmasının ardından, muhteviyatı tarihî vakia ile uyum gösteren destanlar, en az yazılı kaynaklar kadar güvenilir bir kaynak olarak tarihe malzeme sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Destan, Tarihî Kaynak, Sözlü Kaynak, Sözlü Kültür.

The Value of Use of The Epic in History Research

Abstract

With this study, the source, use value and scientific reliability of the epics, which are among the oral sources of history, in terms of Turkish historical research were tried to be determined. While the historical origin of the epics, which include relations between the ruler and the public, social life, scientific and technical developments, changes in gender roles, traditions, customs and beliefs among the sources of history, were not accepted in the past, this perception has started to change gradually today. Although some of the epics seem to be based on historical facts, they are fictitious. These epics, which are beyond our research subject, are the historical epics that reflect the common consciousness and identity of the society, based on real facts and historical figures. The epics that have been created with oral tradition thousands of years ago and passed down to the present day reflect the interlinear knowledge of history and the psychology of being a nation that we cannot find in written sources. Experienced historians who know method and style, carefully criticized the epics and whose contents are in accordance with the historical fact, are at least as reliable historical material as written sources.

Keywords: History, Epic, Historical Source, Oral Source, Oral Culture.

Giriş

Ahmed Bir tarihçi için tarihî kaynakları çok iyi bilmek ne kadar önemliyse, bu kaynakların doğru tespiti ve elde edilen malzemenin objektif bir şekilde, bilimsel metotlarla değerlendirilmesi de o kadar önemlidir.¹ Tarihin sözlü kaynakları içerisinde destanların yerini kavrayabilmek adına tarihî kaynaklara kısaca değinmemiz gerekmektedir. Tarihî bilgi veren malzemeye kaynak denir. İnsanın yazdığı, söylediği, ürettiği her şey insanın bir parçasıdır; fakat bunların hepsi kaynak değildir. Tarih araştırmaları için bir malzeme, ancak meydana geldiği devirde oluşturulmuş veya meydana geldiği devre yakın bir zamanda o devrin kaynaklarından faydalanılarak yazılmışsa kaynak olarak kabul edilebilir.²

Tarihin kaynakları zaman içerisinde çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Mübahat Kütükoğlu tarihin kaynaklarını sözlü kaynak, yazılı kaynak ve müzelik malzemeler³ şeklinde tasnif ederken Zeki Velidi Togan şifahi haber, yazılı haber, resimli haber, haritalar⁴ şeklinde gruplandırmıştır. Tarihî kaynaklar denilince genellikle kitabelerden başlayarak, şecereler, vekayinâmeler, hal tercümeleri, otobiyografiler, hatıralar, seyâhatnâmelerden günümüz tarihçilerinin eserlerine kadar kaleme alınan tüm yazılı kaynaklar aklmaktadır. Fakat bunlar sadece yazılı tarihi teşkil ederler. Bunun yanında bir de yakın zamana kadar önemsenmeyen, içinde toplumsal yaşama dair pek çok satır arası bilgi bulunan tarihin sözlü kaynakları vardır.⁵ “Menşe’i belli olsun ya da olmasın ağızdan ağza aktararak bugünlere ulaşan haber değeri taşıyan tüm şifahi malzemeye” sözlü kaynak denilmektedir.⁶ Bizim araştırma konumuz olan destanlar da; tarihî şiirler, hikâyeler, efsaneler, mitler, menkıbeler, fıkra ve atasözleri gibi birer sözlü kaynak malzemesidir. Bazıları daha sonra kaleme alınan bu malzemeler, yazılı kaynaklar kadar güvenilir kabul edilmemiş ve tarih araştırmalarında hepsinin doğruluğuna ihtiyatla yaklaşmıştır.⁷ Fakat bugün bu kabul büyük oranda değişmiş ve zaman içerisinde sözlü kaynakların kullanım oranı artmıştır. Zira Fuat Köprülü, özellikle Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynaklarından bahsederken, dikkatleri sözlü kaynaklara çekmekte; “*tarihî olayların iç yüzünü ve onları meydana getiren asıl sebepleri, yazılı kaynaklardan daha az önemli olmayan bir yığın yeni malzeme verebilecek, destanî epik mahiyetteki halk romanları ile diğer sözlü edebî kaynaklarda bulabileceğimizi*” belirtmektedir.⁸

¹ Ali Çelik, “Tarih Araştırmalarında Sözlü Kaynakların Önemi Ve Fıkralardan Tarihi Öğrenmek”, *Milli Folklor Dergisi* 52 (Kış 1992), 79.

² Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 17.

³ Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, 19-28.

⁴ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 38-72.

⁵ Çelik, “Tarih Araştırmalarında Sözlü Kaynakların Önemi Ve Fıkralardan Tarihi Öğrenmek”, 79.

⁶ Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, 18-19.

⁷ M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Bellekten* 7/27 (Temmuz 1943), 387.

⁸ Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, 387.

Bu çalışma tarihin sözlü kaynakları içerisinde destanların tarihî kaynaklığını, kullanım değerini ve güvenilirliğini tartışmayı amaçlamaktadır.

1. Destanların Genel Özellikleri

Şifahi olarak kulaktan kulağa yayılan, başta kim tarafından söylendiği belli olmayıp çoğunlukla toplumun umumi malı ve hatırası olan, araya şiiriyet karışmış söz ya da haberlere destan denir⁹. Destanlar, toplum bilincinin ve vicdanının müşterek sesi olduklarından, millî bilinç ve şuuru kuvvetlendiren ve millî dayanışmayı sağlayan önemli eserlerdir. Toplumsal şuurla meydana gelen ülkü veya gelenekler, destanın ana kahramanı tarafından ön plana çıkartılır. Dolayısıyla destanlar, toplumların nesep özellikleri, ülküleri, âdetleri, gelenekleri, görenekleri ve sosyal yapıları ile ilgili millî birikimler hakkında yapılacak çalışmalar için temel kaynağı teşkil ederler.¹⁰

Destanlar, ulusların yazı öncesi dönemlerinde oluşturulmuş ve geliştirilmiş yapıtlardır. Yapılan çalışmalarla Türk destanı tarihi M.Ö. XII. asra kadar dayandırılmaktadır.¹¹ Destanların teşekkülü için savaş, göç, din değiştirme, kuraklık gibi büyük bir hadisenin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması gerekmektedir.¹² Destanlar bireylerin veya sınıfların çıkar ilişkilerini değil, topluma liderlik eden önder kişilerin dış güçlerle ve bazen de olağanüstü yaratıklarla olan savaşlarını anlatır.¹³ Destanlar tam estetik bir kimlik kazanmamış eserler olan mitlerden sonra ortaya çıkan en eski ikinci türdür. Destanda içerik olarak bulunması gereken ana unsurlar, kahramanlıklarla bezenmiş fakat aynı zamanda gerçeğe benzeyen harikalarla dolu tek bir olay ile toplumun dikkatini çeken kahraman bir şahıstır. Öne çıkan şahsın yanı sıra ikinci derecedeki şahısların da dikkat çekmesi, metnin kesinlikle şiirsel bir anlatımının olması ve ana temanın işlendiği bölümlerin yanı sıra farklı konuların da işlendiği bölümlerle birlikte bir bitiş kısmının da olması gerekmektedir. Tüm bunlara ek olarak dil, nazım ve muhayyile kuvvetli, duygular yüksek, hayaller canlı ve belli bir nizam içinde olmalı, samimi bir dille toplumun ruhu aksettirilmelidir.¹⁴

Destanların bir kısmı tarihî olaylara dayanır gibi görünmekle birlikte hayalî hadise ve şahsiyetlere dayanmaktadır. Bu şekilde hayale dayanan türlere Yunan edebiyatında rastladığımız "mythos"ları veya Arap kültüründeki "esatir"i örnek verebiliriz.¹⁵ Bu tür destansı hikâyelerde bazen tarihî bir şahsiyet gerçekten var olmasına rağmen toplumun ona yüklediği uluhiyet özellikleri sebebiyle veya efsaneleştirilen yanlarıyla bu tarihî gerçekliğin üzeri zamanla örtülmüştür. Bazı destanlar da tamamen ilahlaşmış kral hikâyeleri üzerine

⁹ Togan, *Tarihte Usul*, 38.

¹⁰ Kazım Yetiş, "Destan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/202.

¹¹ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 149.

¹² Yakup Karasoy, "Destan Kavramı", *Milli Folklor Dergisi* 10 (Bahar 1991), 38-41.

¹³ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 1969), 37-38.

¹⁴ Yetiş, "Destan", 202.

¹⁵ Togan, *Tarihte Usul*, 39.

inşa edilmiştir. Türk destanları içerisinde Altay Türklerinin şaman destanları bu neviden ilahlaştırılmış tarihî şahsiyetler destanına örnektir.¹⁶ Fakat içerisinde tarihî şahsiyeti konu almayan, kayalar, duvarlar, mağaralar hakkında uydurulmuş destanlar da vardır ki bunların tarihî kaynaklık teşkil etmediği açıktır.

Bir milletten diğerine geçerek umumileşen, vakıaları ve şahsiyetleri birbirine karıştırarak tamamen hayal ürünü hâline gelen “Seyyar destanlar” dediğimiz türe karşı da tarih araştırmaları bakımından oldukça dikkatli olmak gerekmektedir. Hindistan’dan, İran’a geçen oradan da Arapçaya tercüme edilen “Bin bir gece masalları” bu türden seyyar destanlara örnektir.¹⁷ Aynı şekilde Cengiz Han’ın köpek başlı şimal kavimlerine karşı yaptığı sefer hakkında anlatılan masalımsı destan Süryanice kaynaklarda, Çin ve Yunan edebiyatında da bulunan başka destanların karışımıdır. Burada örnekleri verildiği üzere masal formatında, toplama hikâyelerle seyyar destanlar şekilde meydana getirilen, hiçbir tarihî gerçekliğe dayanmayan destanlara tarihî kaynak gözüyle bakılamayacağı gibi bunları hakiki tarih içerisinde de ayıklamak gerekmektedir.¹⁸

Bizim konumuzu ilgilendiren ve tarihe kaynaklık eden destanlar, tarihî vakıalara ve tarihî şahsiyetlere dayanan halk şairleri tarafından halk arasında yaygınlaştırılmış olan rivayetlerdir. Bunlar öncelikle bir veya birkaç halk ozanı tarafından söylenip halk arasında yaygınlaştıktan sonra şairler tarafından toplanıp tasnif edilerek muntazam bir tarihî rivayet şeklini alır. Türk tarihi içerisindeki Oğuz destanları, Cengiz Han destanları, Timur destanları, Toktamış Han destanları, Ebu Müslim Horasânî destanları tarihî destan örneklerindedir.¹⁹ Tarihî destanlarda gerçekliğe yakınlık kavimler arasında büyük farklılık arz etmektedir. Türk destanlarının Orhun yazıtlarından beri gerçeğe yakın olduğu müşahede edilen bir durumdur. Türk tarihinin en eski dönemlerine ait rivayetler doğrudan destan olarak yazılmışlardır. Türklerde Orhun yazıtlarından Osmanlı rivayetlerine kadar vakıalar, vesika veya yazıtlar “müçel” denilen 12 hayvanlı Türk takvimine göre bir tarih düşülerek kaydedilmiştir. Bu tür kaynaklar da yarı destan nevinden olup üç dört batın öncesi hadiselerle dair gayet muciz, kısa ve gerçeğe uygun bilgiler ihtiva etmektedir. “Şu destanı” ve “Oğuz destanı” bunun en önemli örneklerindedir ve bu rivayetlerin tarihî vakıalarla uyduğu bilinmektedir.²⁰

Destanlar genellikle üç dönemde meydana gelmiştir. Birinci aşama “doğuş aşaması”dır. Toplumun müşterek benliğinde ve hayal gücünde iz bırakan kimi tarihî ve toplumsal gelişmeler meydana gelir, zamanla burada rol alan kimi kahramanlar yüceltilerek ön plana çıkartılır. İkinci aşamada destan “yayılış” sürecine girer. Destana süreç içerisinde yeni olay ve kahramanlar eklenerek bölgeden bölgeye ve kuşaktan kuşağa aktarılmaya

¹⁶ Togan, *Tarihte Usul*, 39-40.

¹⁷ Togan, *Tarihte Usul*, 40.

¹⁸ Togan, *Tarihte Usul*, 41.

¹⁹ Togan, *Tarihte Usul*, 43.

²⁰ Togan, *Tarihte Usul*, 44.

başlanır. Üçüncü ve son aşamada ise destan “yazıya geçiriliş” aşamasına girer. Bu süreçte şifahi geleneğe hâkim güçlü bir halk şairi ortaya çıkar ve destanı şiirsel bir bütünlük içerisinde nazma çeker. Bazen de halkın belleğinde dağınık olarak bulunan destan malzemesi ilmî metotlarla bir araya getirilir. Örneğin Elias Lönnrot tarafından, Finliler’e ait olan Kalevala da bu şekilde ortaya çıkartılmıştır. Ancak bugün dünya edebiyatındaki destanların pek çoğunun şairi, nazma çeken veya düzenleyicisi bilinmemektedir.²¹

2. Destan Türleri

Destanlar farklı kültürlerde ve farklı zamanlarda çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Biz burada temel konumuzun dışına çıkmamak adına destanın dört farklı şekilde ele alınışına örnek vermekle yetineceğiz. Buna göre meydana gelme zamanı, içerdiği konular, oluşum biçimleri ve ait oldukları milletlere nispetleri bakımından destanlar dört farklı grupta ele alınmıştır. Dolayısıyla bir destanın aynı anda birden fazla türün altında yer alması gayet doğaldır.

Türk destanları, İslamiyet’ten önce ve İslamiyet’ten sonra ortaya çıkmalarına göre tarihsel olarak ikiye ayrılırlar. İslamiyet’ten önce ortaya çıkan destanlar: Yaratılış, Alp Er Tonga, Şu-Saka, Oğuz Kağan, Kurttan Türeyiş, Ergenekon, Türeyiş ve Göç, Manas ve Cengiznâme Destanlarıdır. İslami dönem Türk Destanları ise: Satuk Buğra Han, Battal Gazi, Dânişmendnâme, Saltuknâme ve Köroğlu Destanlarıdır.²²

İşledikleri konulara göre Türk kültüründeki destanlar şu şekilde gruplandırılabilir: İlki, Millî Destanlar: Türk milletinin tarih öncesi çağlarda yaşadığı din, kahramanlık ve fazilet hikâyeleri etrafında şekillenen destanlardır. Kırgızların Manas destanı bu türdendir.

Dinî Destanlar: Türk kültür ve edebiyatında genelde Türklerin Müslüman olmasından sonra ortaya çıkan destanlardır. İslamiyet’in kabul edilmesinden sonra eski Türk destanlarında daha önce efsaneleştirilen alpların yerini gaziler almıştır. Özellikle Anadolu’da teşekkül eden yeni destanlarda gazilerin oldukça ön planda olduğu görülür. Ayrıca sınır muhafızları, dârülcihâd şeklinde isimlendirilen sınır boylarında yaşamakta olup o dönemin Müslüman Türk prototipini yansıtmaktadır. “İlâ-yi kelimetullah” amacı için cihat eden bu askerlerin yüzyıllarca devam eden çabaları sonucunda onlar ve çevresindekiler ile ilgili yeni destanlar ortaya çıkmıştır. Bunların en meşhurları: Battal Gazi, Satuk Buğra Han ve Dânişmend Gazi destanlarıdır.

Kahramanlık Destanları: Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önce de sonra da örnekleri bulunan bir türdür. Bu türdeki destanlar, topluma liderlik edip onlara kol kanat geren, onların haklarını savunan, gerekirse onlar için bir başına mücadele eden kahramanların efsaneleştirilmesiyle meydana gelmiştir. İslamiyet’ten önce var olan Alp Er

²¹ Yetiş, “Destan”, 9/202.

²² Yetiş, “Destan”, 9/203-204.

Tonga destanı ile Oğuz Kağan destanı ve İslamiyet'ten sonra meydana getirilen Köroğlu destanı bu türe birer örnektir.

Halk Destanları: Bir toplumu oldukça derinden sarsan olayları; savaş, salgın, yangın, hastalık, deprem, gibi afetleri; eşkıyaların ve büyük şahsiyetlerin hayat maceralarını; mizahi konuları, toplumsal yergileri, atasözlerini, öğütleri, hayvanları ve yaş (ömür) hikâyelerini halkın düşünce ve duygularını halk nazarından anlatan destanlara denir.²³

Destanların oluşum biçimlerine baktığımız zaman çoğunlukla sözlü olarak meydana getirilmiş olduklarını görürüz. Sözlü olarak bugüne ulaşan bazı destan örnekleri; Manas, Alpamış ve Köroğlu'dur. Bugün Orta Asya'da pek çok destan, hâlâ sözlü olarak devam etmekte veya yakın bir zamanda yazıya geçirilmiş bulunmaktadır. Kimi destanları yazıya geçirme çalışmaları da bugün hâlâ devam etmektedir.²⁴ Ait olduğu millete ve coğrafyaya nispetle isimlendirilen destanların ise Saka Türklerine Ait Destanlar, Oğuz Türklerine Ait Destanlar, Göktürk Destanları, Uygur Destanları, Kırgız Destanları, Anadolu Destanları şeklinde isimlendirildiğini görürüz. Oluş biçimlerine göre sözlü destanların dışında sözlü formlarını bilmediğimiz yalnızca yazılı hâlde elimizde bulunan Yazılı Destanlar da vardır.

Daha çok Batılı araştırmacılar tarafından kullanılan hâliyle destanların oluşum şekillerine göre alt grupları ise şöyledir: Sözlü gelenekte oluşturulan ve metnin en eski ilke şekline gönderme yapan destanlara "Temel-Asıl Destanlar" denir Temel veya asıl destan metninden esinlenilerek meydana getirildiği düşünülen destanlara "İkincil Destanlar" denilmektedir. Destan yaratımı için ihtiyaç duyulan sözlü gelenek ortamına sahip bir dönemde olaylar canlı iken yaratılmış destanlar ise "Doğal Destanlar"dır. Yerleşik yaşamla birlikte endüstri toplumu hâline gelmiş bir toplumda, bazen yazılı bazen de sözlü olarak oluşturulan, şekil ve içerik bakımından eski destan metinlerine benzetilerek üretilen destanlara "Yapay (Suni) Destanlar" denilmektedir. Bir milletin değil de halklar birliğinin ürünü olan daha çok Sovyet halklarının birlik ve bütünlüğünü sağlama endişesiyle Sovyetler Birliği döneminde üretilen destanlar da "Halk Destanları" şeklinde adlandırılmaktadır.

Tüm bu ayrımların dışında belli bir millete ait olan destanlar "Millî Destan" olarak adlandırılmaktadır. Daha çok Orta Asya'daki Türk boylarının destanları için kullanılan, bir toplumun geçmişinde tarihi tespit edilebilen önemli bir tarihî vakıya dayanarak bunları konu edinen destanlara da "Tarihî Destanlar" denilmektedir. Belli bir tarihî devre bağlanamayan veya gerçeklikle ilişkisi bulunmayan, anlattıkları tarihî verilerdeki bilgilerle uyuşmayan destanlara ise "Arkaik/Mitik Destanlar" adı verilmektedir.²⁵

3. Tarihe Veri Sunan Destan Konuları

²³ Yetiş, "Destan", 9/203.

²⁴ Metin Ekici, "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında -I", *Milli Folklor Dergisi* 51 (Bahar 2002), 29.

²⁵ Ekici, "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında -I, 30-33.

Daha önce de bahsedildiği gibi destanlar pek çok farklı gruba ayrılır. İçlerinde tamamen hayal ürünü olanlar olduğu gibi tarihî şahsiyet ve olaylardan bahsettiği için tarih araştırmalarında kaynaklık değeri taşıyan destanlar da mevcuttur. Tarihe kaynaklık eden destanlar çeşitli tarihî konular ihtiva eder. Aşağıda genel anlamda destanların ihtiva ettiği tarihî konu başlıklarından tespit edebildiğimiz ölçüde bahsetmiş bulunuyoruz.

Kendi hikâyemiz olan destanlar bizi diğerlerinden ve ötekinden ayırarak çizgimizi belirleyen kimliklerimizdir. Destanlar aracılığıyla sınıf kimliğine de sahip olan bireyler böylelikle toplumun temel değerlerini içselleştirmiş olur. Dolayısıyla destanlar toplumsal ve bölgesel kimliği nesilden nesle aktaran taşıyıcılardır. Aynı zamanda destanlar etnografyanın ve sosyal antropolojinin yakından ilgilendiği sosyal sınıflar arası ilişkileri, kökenleri hatta çatışmaları da ihtiva eder.²⁶ Destanlar, tarihî bilgiler içerdiklerinde “millî hatırat” özelliği de gösterirler. Battal Gazi'nin, Danişment Gazi'nin, Umur Gazi'nin, Sarı Saltuk'un hatırat şeklinde hayatlarını anlatan destanlar, bu toprakların millî bir kimliğe bürünebilmesi için millî hedeflerin izlerini taşıyan millî hatıratlardır.²⁷ Tüm bunlar, tarih kitaplarında bu kadar canlısına ender rastlanan hakiki yaşam öyküleridir. Fakat tarih araştırmalarında destanların çok fayda sağlayıp, ilgi çekecek bu yönünden faydalanabilmek için sağlıklı bir tenkit süzgecinden geçirilmesi ve destanın oluşum sürecine başka toplumların da katkı sağlamadığından destanın tek bir toplumun ürünü olduğundan emin olunması gerekmektedir.²⁸ Destan, tarihin bir derlemesi değil; halkın gelecekte beklediği isteklerinin ve ideallerinin bir görünüşüdür. Destanda asıl anlatılmak istenen tarihî olaylar değil; halkın asırlar boyu yaşamayı arzuladığı tarihî atmosferdir. Bu bağlamda destanların salt tarih olmadıkları fakat tarihin aydınlatılmasında başvurulabilecek yardımcı kaynaklar olduğu unutulmamalıdır.²⁹ Burada zikredildiği gibi tarihin herhangi bir devrinde yaşamış bir toplumun kendini kimliklendirme, ötekiyle farkını ortaya koyan millî bilinci ortaya koyma aşamaları destanlar aracılığıyla keşfedilebilmektedir. Toplumları tek bir ruh yapan bu kuvvet, savaşlardan göçlere, örf ve âdetlerin şekillenmesine kadar pek çok hususta belirleyici olmuştur. Kültürel kodları ve kimlik inşalarını yadsıyarak muhkem bir tarih araştırması ortaya koymak mümkün değildir. Bu konuda kaynaklık değeri taşıyan bir destan kadar bize yol gösterecek başka bir tarihî malzeme bulmak zordur.

Destanlar aracılığıyla farklı devir ve toplumlarda kadınlara yüklenen temel cinsiyet rollerinin tespiti de mümkündür. Batı'da ataerkil dönemden önce anaerkil bir dönemin yaşandığı ve insanlık tarihinin belirli bir döneminde ekonomik, siyasi, dinî ve sosyal açıdan anaerkilliğin ön planda olduğu fikri ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılırken, Türk kültür ve

²⁶ Çetin Kolkaya, “Ulusal, Bölgesel ve Bireysel Anlamda Destan ve Kimlik”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 4 (2009), 107.

²⁷ Mehmet Surur Çelepi, “Millî Hatırat Türü Olarak İslami Dönem Türk Destanları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 61 (2018), 76.

²⁸ Kolkaya, “Ulusal, Bölgesel ve Bireysel Anlamda Destan ve Kimlik”, 105-106.

²⁹ Çelepi, “Millî Hatırat Türü Olarak İslami Dönem Türk Destanları”, 78-79.

medeniyetine dair benzer görüşler yeni yeni gündeme gelmeye başlamıştır.³⁰ Anaerkil dönemden ataerkil döneme geçiş aşamasında erkeğin görevlerinin ön plana çıkmasıyla birlikte yeni kabuller ve buna bağlı olarak sözlü bir edebî geleneğin geliştiği söylenebilir. Dönemlerin toplumsal normlarını ve genel kabullerini ortaya koyması açısından destanlar önemli birer materyaldir.³¹ Fakat burada söz konusu tespitlerin dönemden döneme, toplumlara, inanışlara göre farklılık gösterdiğini de ifade etmemizde fayda var. Kadının Türk kültüründeki yerini anlamamızı sağlayan en iyi örneklerden biri “Yaradılış Destanı”dır. Bu destan ataerkil bir döneme ait olmasına rağmen kadının toplumda sosyal ve kültürel açıdan oldukça önemli bir konuma sahip olduğunu görmemizi sağlar. Destanda Tanrı Ülgen’e, âlemi yaratma ilhamını veren Ak Ana, kadın bir tanrıçadır. Aynı şekilde Oğuz Kağan Destanı’nda da kadının tanrıçılığına, gökselliğine ve kutsallığına atıflar vardır.³² Günümüze daha yakın bir tarihte meydana getirilen Dede Korkut Destanı’nda ise kadının rolünde belirgin bir değişikliğin olduğu göze çarpar. Bu destanda konargöçer yaşamdan yerleşik yaşama geçişin izleriyle “hanımlık” sıfatını yeni yeni almaya başlayan kadınlarla, savaşçılık ruhlarını henüz tamamen kaybetmeyen kadınların ikiliği görülmektedir. Kadının sezgi ve zekâsının ön plana çıkartıldığı Türk destanlarında, kadının aynı zamanda eşinin en önemli yardımcısı olduğu üzerinde de durulmaktadır. Ayrıca kadınlara, halkı düşmanlardan korumak adına pek çok zorluğa katlanma ve nihayetinde gerekirse bu yolda hayatını kaybetme gibi misyonların da yüklendiği ve o dönem kadın rolünün bugünkünden çok farklı olduğu görülmektedir.³³ Bunun dışında kadının bir eş olarak ruh güzelliğiyle birleşmiş zerâfet ve letafetinden de bahsedilmiştir.³⁴ Türk destanlarında anlatılan kadınlar neredeyse erkeklerle aynı kriterler içinde idealize edilmiştir. Kadınların, toplumsal cinsiyet bakımından erkeklerle neredeyse aynı rollere sahip olup aralarındaki yegâne farkın çocuk yetiştirme noktasında ortaya çıktığı görülmektedir. Burada kadın erkeğe nazaran çok ön plandadır.³⁵ Bu tür bilgilerin özellikle sosyal tarih araştırmalarında can alıcı bir öneme sahip olduğu kesindir. Destanlardaki muhteva iyi bir kritik sürecinden sonra kaynak olarak kabul edilirse yukarıda zikredilen toplumsal cinsiyet rolleri ve kadına dair örneklerin, tarih araştırmalarında oldukça yol gösterici olacağı kanaatindeyiz.

Toplumların dini yaşayış ve kavrayış biçimlerini görmek bakımından destanlar, bizlere yüzeysel olmakla birlikte dinî hayata dair çeşitli örnekler de sunmaktadır. Türk destanlarının temel hedefi din anlatımı değildir. Hatta çıkış noktası din dışı bir yöne sahiptir. Buna rağmen destanların birçoğu dinî etki altında gelişerek İslamî bir ruha bürünmüştür.³⁶

³⁰ Ülkü Kara, “Türk Destanlarında Kadına Yönelik Temel Toplumsal Cinsiyet Roller”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/22 (Haziran 2020), 363.

³¹ Kara, Türk Destanlarında Kadına Yönelik Temel Toplumsal Cinsiyet Roller”, 364-365.

³² Kara, “Türk Destanlarında Kadına Yönelik Temel Toplumsal Cinsiyet Roller”, 365-367.

³³ Kara, “Türk Destanlarında Kadına Yönelik Temel Toplumsal Cinsiyet Roller”, 367.

³⁴ Kara, “Türk Destanlarında Kadına Yönelik Temel Toplumsal Cinsiyet Roller”, 368.

³⁵ Kara, “Türk Destanlarında Kadına Yönelik Temel Toplumsal Cinsiyet Roller”, 369.

³⁶ Karl Reichl, “Türk Sözlü Destanlarında İslamî Esintiler”, trc. Nabi Kobotarian (Azeroğlu), *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 3/1 (2019), 43.

Dinî ilhamlar özellikle Orta Asya'da ünlü destan ve hikâye anlatımlarına maneviyat kaynağı olmuş, ermişlere olan hürmet ve saygı kısmen İslamî kardeşliğin hisleri ile zenginleştirilmiştir.³⁷ Savaş destanları olarak cengnâmeler, kâfirlere karşı yapılan gazavat ve kutsal savaş sayılan cihat ruhundan ortaya çıkmıştır.³⁸ Bunun en güzel örneklerinden biri "Yusuf ile Ahmad Destanı"dır. Destana göre bu iki kardeş Güzel Şah denen düşmanla savaşmakta ve bu düşmanlar tapınaklarında Lât ve Menât putlarına tapmaktadırlar. Destanın devamında İslam savaşçılarına Kızılbaşlar denildiği Ebu Hanife'den ve Hz. Ali'den hürmet ve saygıyla bahsedildiği görülmüştür. Bir diğer örnek olan "Manas Destanı"nda ise kahraman çoğu kez ismini evliyadan veya Hızır İlyas'tan almakta ve bu destanda da diğer dinlerle ilişkilere değinilerek Budistler'den 'kâfir' olarak bahsedilmektedir. "Özbek Alpamış Destanı"nda ise kahramanın gördüğü rüya ile arkadaşından da etkilenip Müslüman oluşu ve o dönemde gayrimüslimlerin fiziken ve moral olarak düşük seviyelerde olmaları anlatılmaktadır.³⁹ Dinî motifler barındıran destan örneklerini çoğaltmak mümkün olmakla birlikte dönemin din toplum ilişkisini görmek ve dinle etnik kimliklerin birleşip bir üst kimlik oluşturduğunu tespit edebilmek açısından tarih araştırmalarında destanların bu gözle tekrar tekrar incelenmesi gerekmektedir.

Destanlara dikkatle bakıldığı zaman geçmiş dönemlere ait akıl, teknik ve bilim üzerine de bilgiler ihtiva ettiği görülür.⁴⁰ Alp Er Tunga gibi, alplığı ile yücelmiş bir kahramandan söz edilirken, "dünyaya hâkim olmasındaki asıl yolun bilgiden geçtiği" vurgulanmaktadır.⁴¹ Kutadgu Bilig'de geçen "Dünyada hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır" ifadesiyle çok erken dönemlerde ilme ve akla verilen değer dikkati çekmektedir.⁴² Türklerin "Kanglı" boyu, tarih boyunca büyük bir şöhret yapmış ve Türk kavimleri arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Oğuz Kağan destanında "kağrı" arabasının icadından söz edilirken Türklerin Kanglı boyu ile bir bağlantı kurulmuştur. Divan-ı Lügati't-Türk'te "Kanglı" kelimesi kağrı anlamında tanımlanmıştır. Buna göre tekerlekli arabanın (kağrı) bulunuşu destanda şu sözlerle ifade edilmektedir⁴³:

Oğuz'un bir eri vardı, akıllı, tecrübeli,
Barmaklığı-Cosun-Billig, yatkındı işe eli
Bir kağrı arabası yapıp koydu içine
Oğuz'un bu ustası devam etti işine,
Kağrıyı çekmek için canlı öne koşuldu

³⁷ Reichl, "Türk Sözlü Destanlarında İslamî Esintiler", 43.

³⁸ Reichl, "Türk Sözlü Destanlarında İslamî Esintiler", 44.

³⁹ Reichl, "Türk Sözlü Destanlarında İslamî Esintiler", 46-47.

⁴⁰ Ali Yakıcı, "İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Bilim Ve Kültür Hayatına Etkisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (Bahar, 2003), 413.

⁴¹ Yakıcı, "İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Bilim Ve Kültür Hayatına Etkisi Üzerine Bazı Düşünceler", 415.

⁴² Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I. Metin* (Ankara: 1979, Türk Dil Kurumu Yayınları), 43.

⁴³ Yakıcı, "İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Bilim Ve Kültür Hayatına Etkisi Üzerine Bazı Düşünceler", 415.

Cansız alıntılarda üzerine konuldu.
Oğuz'un beyleriyle halkı şaşılar buna,
Onlar da kağrı yaptı özenmişlerdi ona.
Kağrımlar yürür iken derlerdi: "Kanga! Kanga!"
Bunun için de dendi bu halka "Kanga"
Oğuz bunu görünce güldü kahkaha ile
Dedi: "Cansız çeksin canlılar Kanga ile
Adınız Kangalug olsun, belgeniz de araba"
Bıraktı onları gitti başka tarafa.⁴⁴

Oğuz Kağan Destanı'nda bilim adına verilen ikinci önemli örnek, geminin (kayık) icadıdır. Oğuz Han'ın bir bilgini İtil (Volga) nehrini geçmek için asırlık ağaçların içini oyarak "Kıpçak", yani kayık (gemi) yapmış, yaptığı bu su vasıtalarıyla Oğuz Han'ın orduları nehrin karşı tarafına geçerek düşmanı mağlup etmişlerdir. Bunun üzerine Oğuz, bu buluşu gerçekleştiren kişiye "içi oyulmuş ağaç" anlamına gelen Kıpçak adını vermiş, mucit Kıpçak Bey'in nesli de o günden itibaren Kıpçak boyu olarak anılmaya başlanmıştır. Bu bölüm destanda şu şekilde geçmektedir:

"Sonra Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve:

"İtil'in suyunu nasıl geçeriz?" dedi.

Askerler arasında iyi bir bey vardı. Onun adı Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı bir erdi; gördü ki bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç... O ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve:

"Sen burada bey ol; senin adın Kıpçak bey olsun" dedi.⁴⁵

Bu iki örnekte görüldüğü üzere tarihî kaynaklık özelliği gösteren, tenkit süzgecinden geçirilmiş destanlarda geçmiş dönemlerin bilim, teknik ve sanat hayatına dair gelişmelere rastlamamız mümkündür. Bu gelişmeler dünü bugünden çok daha ilkel kabul eden, ilerlemeci tarih anlayışını benimseyenler için önemli bir karşıt örneklik teşkil etmektedir.

Tarih araştırmalarının destanlar ile aydınlattığı bir diğer konu ise dönemler içerisinde tasavvufun toplumsal ve bireysel yansımalarıdır. Özellikle dinî destanlarda Hz. Peygamber ile akrabaları, İslam büyüklerinin biyografileri, ilk iman edenlere dair bilgiler, Hz. Ali ailesi ve Kerbela'ya dair malumat bol miktarda yer almaktadır. Bu anlatılanlarla değişen dönem ve coğrafyalarda toplumun İslam'ı anlama ve yaşama durumları daha

⁴⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I* (İstanbul-Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 60-61.

⁴⁵ Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat,2002), 223.

detaylı görülecek ve destanlara yansıyan ehl-i beyt sevgisi, Hz. Ali taraftarlığı ve Şiiliğe olan yaklaşım tarzı dönemin dinî atmosferini görmek açısından tarih araştırmalarına ışık tutacaktır. Avelbek Konıratbayev'in deyişiyle, "Her olayı o devir çerçevesinde tartışmalı bir biçimde ele almak gerekir; böylece meselenin her iki yönü de izah olunur."⁴⁶

Türk destanlarında Türk devlet yapısı, hükümdar, devlet ve yönetime dair pek çok malumat bulmak da mümkündür. Türkler topluma, dolayısıyla onu bir arada tutan mekanizmaya ve en önemlisi hükümdarlarına kutsal değerler atfederek yüceltmişlerdir. Bu önemin neticesi olarak Türk destanlarında yönetim şekline, devlet işleyişine, hukuka, ceza sistemine, askerî sisteme, hükümdar ve halk arasındaki ilişkilere, hükümdarın kişiliğine kadar pek çok idari bilgi bulunmaktadır. Bunlardan pek çoğuna tarih kitaplarında tesadüf edebilmek mümkünse de halkın hükümdar hakkındaki kanaatlerine, hükümdarın kişiliği gibi önemli ve satır arası bilgilere büyük oranda destan türündeki sözlü kaynaklarda erişebiliriz.

4. Tarih Araştırmalarında Destanların Kullanım Değeri

Tarih biliminin kolektif bilincin ürettiği bilgiye müracaat edip bir tarihî gerçeklik üretmesini disiplinler arası çalışmanın doğal bir sonucu olarak kabul etmek gerekir.⁴⁷ Tarih, sözlü ortam içinde başlamış çok sonraları yazıya geçirilmiştir. Dolayısıyla sözlü tarihin çıkış noktasının kolektif bilincin hikâyeleri olduğunu onaylamamız gerekmektedir.⁴⁸ Bu bağlamda yazılı kültüre geç dönemlerde geçmiş toplumlarda bir kültürel bellek olma özelliği ile sözlü kültür ürünleri önemli birer bilgi kaynağı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹ Fakat bu malumata rağmen sözlü gelenekte millet olma bilincinin en çok işlendiği metinler olan destanların önemi, bilim çevrelerince ancak çok yakın tarihlerde anlaşılabilmiştir.⁵⁰

Türk kahramanlık destan geleneğinde, destanlar; belli bir tarihî dönemi farklı yönleriyle oldukça geniş bir çerçevede ele alır. Fakat genel anlamda tarihi konu almayan destan tarihî mücadelenin ruhunu verir. İbrayev'in deyişiyle: "Destanda tarihin görünüşünü aramak şarttır. Fakat bu tür araştırmalarda yer alan yanlışlıklardan birisi, destanın tarihle uyuşmayan özelliklerini geçiştirmek ya da bunları tarihten saptamak diye kabul etmektir. Bu, araştırmacının destan geleneğine yaptığı bir haksızlıktır."⁵¹ Burada dikkat edilmesi gereken nokta destanların bütünüyle reddinin veya kabulünün mümkün olmadığıdır. Destanlarda iyi bir tenkit sürecinden sonra tarihe konu teşkil eden pek çok malzemenin yanı sıra

⁴⁶ Rüstem Aşimov, "Dini Kısas-Destan Türüne Tasavvuf Edebiyatının Din Etkisi", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5/6 (2008), 219-222.

⁴⁷ Nezir Temur, "Sözlü Tarih Ve Destan Bağlamında Macmuatu't-Tavorih", *Türkbilig* 35 (Ocak 2018), 224.

⁴⁸ Dursun, Yıldırım, *Tarih Yazımı ve Sözlü Kaynak Ortamı, Türk Bitiği* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 88.

⁴⁹ Temur, "Sözlü Tarih Ve Destan Bağlamında Macmuatu't-Tavorih, 224.

⁵⁰ Azem Sevindik, "Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6/12 (Nisan 2017), 90.

⁵¹ Şakir İbrayev, *Destanın Yapısı*, (Çev. Ali Abbas Çınar), (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998), 20.

gerçeklikle uyuşmayan tespitlere de rastlanacaktır. Önemli olan bu çelişkileri doğru yöntemlerle değerlendirip ortadan kaldırmaktır.

Müellifi millet olan destanlar, milletlerin insanlık anlayışını, duygu ve hassasiyet motiflerini, müşterek sosyal zevkini, millî hayatın zenginliğini, fazilet ve meziyetlerini, kahramanlık ruhunu aksettirir.⁵² Destanlar, içeriğinde müzik, kostüm, halk inançları, dil, mekân, yemek kültürü, gösteri ve teatral unsurlar gibi geniş bir kültürel yelpazeyi barındırır.⁵³ Dolayısıyla destanlarda, yazılı kaynaklarda bulamayacağımız millet olma psikolojisinin izlerini ve sosyal hayatın satır aralarını okuma imkânını bulabiliriz. Bunun yanı sıra destanlar toplumların felsefe, din, tarih ve evren anlayışlarına da ışık tutar.⁵⁴ Doğruluğu ispatlanmış destanlar tarihin boşluklarını doldurarak bizlere kilometre taşı olmuş olayları doğru anlamamızı kolaylaştırmıştır.

Destanlar bir milletin geçmişini tüller arkasından gün ışığına çıkarırken bir nevi ilkel tarih görevini ifa ederler. Teşekküründe tarihî olaylar kadar, psiko-sosyal gelişmeler de yer alır. Bahsi geçen psiko-sosyal yön, hadiseleri yöneten şahsiyetlerin tahlili yoluyla ve kahramanların ait oldukları toplumun örf, âdet, gelenek ve maddi-manevi özellikleriyle aktarılır.⁵⁵

Tarihe konu olabilecek destanları ihtiyatlı olmak ve elde olan vesikalarla gerçekliğini karşılaştırmak şartıyla tarihî meselelerin izahı ve tarihteki boşlukların doldurulmasında kaynak olarak kullanmak mümkündür. Öyle ki; İran tarihçilerinden Schlegel, Geiger, Nöldeke, Marguart ve Chrestensen İran tarihine ait eserlerini yazarken daha çok İran destanlarından faydalanmışlardır. Aynı şekilde meşhur Roma tarihi yazarı Prof. Mommsen de eserini kaleme alırken tarihî boşlukları destanlardan faydalanarak doldurduğunu ifade etmiştir. Yine bizde de tarihî malumatın eksik olduğu Timur, Toktamış gibi tarihî şahsiyetlerin hayatları; Karamanoğulları hakkındaki bilgiler, Osmanlı, Safevi, Kırım münasebetleri gibi konularda detaylar için destanlardan da faydalandığı bilinmektedir. Destanların doğruluğu ve dikkate değer olup olmadığı noktasında belirleyici olan bir husus da, farklı milletlerin destanlarından istifade eden kişilerin beyan ettikleri “müşterek aktarımlardır”.⁵⁶

Yine XX. asrın başlarında ortaya çıkan sosyal tarih anlayışını sistemleştiren Annales Okulu, edebî ve folklorik metinlerin, yazılı belgeler kadar, hatta onlardan da fazla, tarihsel malzeme özelliği taşıdığını savunur.⁵⁷ Bizde de Fuat Köprülü; tarihi sadece kronolojiye ve biyografiye indirgeyen yaklaşımların tutarsız ve eski olduğunu belirtir. O, edebiyat

⁵²Karasoy, “Destan Kavramı”, 41.

⁵³ Sevindik, “Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, 91.

⁵⁴ Ahmet Şimşek, “Tarih Eğitiminde Efsane ve Destanların Rolü”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/3 (2001), 13.

⁵⁵Karasoy, “Destan Kavramı”, 41.

⁵⁶ Togan, *Tarihte Usul*, 45.

⁵⁷ Ruhi, Ersoy, *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 34-35.

eserlerinin zaman zaman aslı kaynakları dahi aşabileceği kanaatindedir. Fakat bu yararlanma esnasında sağlam bir filoloji kültürü ve tenkit yeteneği ile kişinin belgelerin doğruluğunu, kullanım değerini irdelemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁸ Sözlü tarih kaynakları bizde olduğu gibi Batı'da folklor ile sözlü tarih ilişkisi yönünden sorgulanmış ve neticesinde efsane, gelenek ve genel ifadeyle folklordan uzak durulması konusunda uyarılar yapılmışsa da bugün bu kanaat cılız bir ses olarak kalmıştır.

Bizde kendi destanlarımız üzerine hemen hemen hiçbir çalışma yapılmadığı dönemlerde Batı'da 20. Yüzyılın ilk yarısında Radloff, Schafner, Potanin, Milman Parry ve Albert Lord, N.K. Chadwick, K.N. Veliyev, M. Mowra, Jirmunskiy, A.N. Vasselovskiy gibi araştırmacılar tarafından, Türk destanları ile ilgili çeşitli çalışmalar ortaya konulmuştur.⁵⁹ Türkiye'de destan çalışmalarına ancak son dönemlerde kimi dilbilimciler ve halkbilimciler tarafından ilgi gösterilmeye başlandığı söylenebilir. Türk dünyası destanlarına artan bu ilginin en önemli nedenlerinden birinin de 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması olduğu söylenebilir. Türkiye'de, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile Türk coğrafyalarında var olan destan hazinesinin farkına varılmış ve destan araştırmaları hız kazanmıştır. Fakat yine de Sovyetler Birliği dağılmadan evvel destan araştırmalarına dair ülkemizde hiçbir çalışmanın olmadığını söylemek doğru değildir. Türkiye'de Sovyetler dönemi öncesi destanların bazıları adlarıyla ve kısa özetleriyle bilinmekteydi; fakat Sovyetler döneminden sonra Türk dünyasıyla ilişkilerin güçlenmesiyle birlikte hem Türk araştırmacılar hem de Türkiye'deki bazı kurumlar destan araştırmaları üzerine ilgilerini artırmışlardır.⁶⁰

Sonuç

Tarihî kaynak anlayışı, geçmişe nazaran bugün oldukça değişmiştir. Dün tarihî kaynak sayılmayan pek çok veri bugün meselelerin iç dinamiklerini aydınlatmada temel başvuru kaynağı olarak kullanılmaktadır. Tarihin yalnızca yazılı kaynaklardan ibaret olmadığı, binlerce yıldan beri toplum hafızasında yaşamaya devam eden verilerin destanlarla da nesilden nesle aktarıldığı gerçeği bugün ilmî çevrelerin çoğu tarafından kabul edilmiştir. Öyle ki sözlü tarih ile yazı öncesi toplumlara ait tarihî malumat ilmî mecralarda kullanılabilir. Fakat tarihe kaynaklık eden tüm verilerde olduğu gibi sözlü kaynakların hemen hepsinde yaşanan güvenilirlik problemi destanlar için de geçerlidir. Destanlar, diğer kaynak türleri olan seyahatnameler ve myth'ler gibi doğru ve güvenilir olduğunda tarihe çok kıymetli veriler sunan fakat hayal gücüne dayandığında ise tarihi yanıltabilen, doğruluğuna ihtiyatla yaklaşıp kontrollü kullanılması gereken kaynaklardır. Destanların da tarihî bir kaynak olarak kabul edilmeden evvel iç ve dış tenkide tabi tutulması gerekir. Anonim olup, meydana gelmesinde sayısız kişinin katkısı bulunan ve çok sonraları yazıya geçirilen bu eserleri dış tenkide tabi tutup, şekli bir sorgulama yapmak pek

⁵⁸ Ruhi, Ersoy, "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih Üzerine Bazı Düşünceler", *Millî Folklor* 61 (2004), 104.

⁵⁹ Sevindik, "Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış", 96.

⁶⁰ Sevindik, "Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış", 97.

mümkün ve mantıklı görünmemektedir. Destanların tarihî kaynaklığını tespit etme aşamasında iç tenkitle birlikte anlatılanların tarihî vakiyaya ne kadar uyduğu, dönemin dil özellikleri, kültürü, destandaki kahramanların aynı devirlerde yaşayıp yaşamadığı, eldeki bilgilerle anlatılanların uyum derecesi, bahsedilen coğrafyanın anlatılanlara müsaitliği tartışılmalı ve kaynaklık değerine bu aşamadan sonra karar verilmelidir. Tarih araştırmalarında kaynak olarak destanlardan faydalanmak yine de oldukça zor bir iştir. Fakat tüm bu sürece malik kuvvetli bir tarihçi süzgecinden başarıyla geçebilen destanlar oldukça kıymetli birer tarihî malzeme olarak tarih araştırmalarındaki yerini alacaktır.

Tarih araştırmalarında destanlardan faydalanmayı tümünden reddetmek, toplumun sosyo-kültürel ortamındaki çok boyutlu iç dinamiklerini görmezden gelerek tarihte ciddi boşluklara sebebiyet vermek anlamına gelecektir. Oysa toplumların kimlik inşalarına, öteki algısına, toplumsal cinsiyet rollerine, dinî yaşantılarına, değişen sosyo-kültürel hayatlarına, bilim ve teknik alanındaki ilerlemelerine kadar pek çok konu destanlarda tarihe ışık tutabilmek için sırasını beklemektedir.

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig I. Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1979.
- Aşimov, Rüstem. "Dini Kısas-Destan Türüne Tasavvuf Edebiyatının Din Etkisi". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5/6 (2008), 219-222.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 1969.
- Çelik, Ali. "Tarih Araştırmalarında Sözlü Kaynakların Önemi Ve Fıkralardan Tarihi Öğrenmek". *Millî Folklor Dergisi* 52 (2001), 79-86.
- Çelepi, Mehmet Surur. "Millî Hatırat Türü Olarak İslami Dönem Türk Destanları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 76-82.
- Ekici, Metin. "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında -I". *Millî Folklor Dergisi* 53 (2002), 27-33.
- Ersoy, Ruhi. *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Ersoy, Ruhi. "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih Üzerine Bazı Düşünceler". *Millî Folklor* 61 (2004), 102-110.
- İbrayev Şakir, *Destanın Yapısı*, (Çev. Ali Abbas Çınar), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998.
- Kara, Ülkü. "Türk Destanlarında Kadına Yönelik Temel Toplumsal Cinsiyet Rollerini". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/22 (Haziran 2020), 362-370.
- Karasoy, Yakup. "Destan Kavramı". *Millî Folklor Dergisi* 10 (1991), 37-41.
- Kolkaya, Çetin. "Ulusal, Bölgesel ve Bireysel Anlamda Destan ve Kimlik", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 4 (2009), 103-115.

- Kütükoğlu, Mübahat. *Tarih Araştırmalarında Usul*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 13. Baskı, 2020.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Reichl, Karl. "Türk Sözlü Destanlarında İslamî Esintiler", çev. Nabi Kobotarian (Azeroğlu). *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 3/1 (2019), 43-48.
- Sakaoğlu, Saim - Duymaz, Ali. *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Sevindik, Azem. "Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6/12 (Nisan 2017), 90-99.
- Şimşek, Ahmet. "Tarih Eğitiminde Efsane ve Destanların Rolü". *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/3 (2001), 11-20.
- Temur, Nezir. "Sözlü Tarih Ve Destan Bağlamında Macmuatu't-Tavorih". *Türkbilig* 35 (Ocak 2018), 223-232.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2019.
- Yetiş, Kazım. "Destan", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/202-205, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yakıcı, Ali. "İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Bilim Ve Kültür Hayatına Etkisi Üzerine Bazı Düşünceler". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13 (Bahar, 2003), 411-420.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.